

УДК 811.161.2'35'27'26

ПЕРЕГЛЯД ПРАВОПИСНОЇ НОРМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ВИЯВ РЕСТАНДАРТИЗАЦІЇ

Тетяна Фудерер

*Загребський університет
вул. І. Лучича, 3, Загреб, 10000, Хорватія
tfuderer@ffzg.hr*

У статті спроба перегляду правописної норми української мови 1999 р. висвітлюється в рамках макросоціолінгвістичного підходу як вияв перегляду корпусу мови, тобто *рестандартизації*, функція якого – підкреслення статусу і підвищення престижу української мови. Пояснено співвідношення понять «мовне планування», «стандартизація» та «ре-стандартизація» в соціолінгвістиці. Розкрито зміни та уточнення орфографічних норм в «Українському правописі» за редакцією В. Німчука.

Ключові слова: правопис, орфографія, мовне планування, (ре)стандартизація, соціолінгвістика, українська мова.

Питання про перегляд української правописної норми, що склалася в підрядянський період, залишається невирішеним від здобуття Україною незалежності. Особливо запеклі дискусії вже декілька років точаться навколо проекту редакції українського правопису, запропонованого 1999 р. групою лінгвістів на чолі з В. Німчуком, в основу якого покладено компромісну правописно-мовну норму 1928 р. («харківський» чи «скрипниківський» правопис). З одного боку, проект отримав схвальні відгуки Ю. Шевельова, поважного фахівця, в тому числі в галузі української орфографії, і його підтримує українська діаспора, яка рішуче й послідовно відкидає всі орфографічні зміни радянського періоду. З іншого боку, запропонована нова редакція поки що не прийнята ширшим українським науковим загалом, особливо українцями, чії наукові погляди сформувалися в СРСР, та українським суспільством, чия правописно-мовна свідомість також формувалася в радянський період (сьогодні вже йдеться про майже 80-річну правописну традицію).

З огляду на вагу цієї проблеми в сучасній україністиці їй присвячено низку робіт: статті, дослідження, монографії І. Вихованця, С. Єрмоленко, О. Захарків, Л. Масенко, В. Німчука, О. Пономарева, В. Радчука, В. Русанівського, О. Тараненка, П. Толочка, І. Фаріон та ін.

Ситуація, що склалася навколо вищезазначеного проекту правопису, спонукала нас поглянути на правопис як виключне соціолінгвістичне явище. Саме тому мета нашого дослідження – розглянути згадану спробу перегляду української орфографічної норми в контексті *мовного планування* [тут і далі курсив наш – Т. Ф.]. Для досягнення мети передбачено вирішення таких завдань: 1) з'ясувати зміст та співвідношення понять *мовне планування*, *стандартизація* та *рестандартизація*; 2) характеризувати спробу перегляду української правописної норми під кутом планування статусу та 3) з'ясувавши причини, які обумовили підготовку проекту

«Українського правопису» 1999 р., довести, що проект був спробою *рестандартизації* української мови.

1. Співвідношення понять *мовне планування, стандартизація та рестандартизація у соціолінгвістиці*

У сучасній соціолінгвістиці проблеми мовної норми та мовного стандарту розглядаються переважно в контексті мовного планування.

Термін *мовне планування* (language planning) у мовознавство ввів і розробив норвезько-американський лінгвіст А. Хауген¹ (Einar Haugen) за аналогією до модного тоді терміна *суспільне планування*, засвідчивши, таким чином, що мова є суспільним явищем і що обидва види планування тісно пов'язані [1: 23].

У моделі, розробленій 1987 р. на основі моделі мовного розвитку (1974 р.), А. Хауген, запозичивши термінологію Г. Клосса (Heinz Kloss), розрізняє дві групи заходів мовного планування – *планування статусу*, що охоплює *селекцію*, тобто ухвалення рішення щодо вибору норми, і *імплементацію*, тобто впровадження мовних норм) і *планування корпусу*, що складається з *кодифікації*, тобто процедури стандартизації, і *елaboraції*, тобто функціонального розвитку мови².

Виходячи з моделі мовного планування, Хауген розглядає *стандартизацію* як підпорядкований мовному плануванню складник.

Хоч визначення процесу стандартизації в соціолінгвістичних працях, присвячених теоретичним аспектам мовного планування, і різняться, проте кореспондують з визначенням *стандартизації* як процесу, ядром якого є *кодифікація* мови: так, югославський соціолінгвіст Р. Бугарські (Ranko Bugarski) цей процес витлумачує як вибудову мовних норм, що передбачає нормалізацію, нівелювання і нейтралізацію [2: 160], хорватський і югославський лінгвіст Д. Шкілян (Dubravko Škiljan) визначає стандартизацію як процес створення експліцитної норми в певному суспільстві у певний момент, що обумовлено економічними, політичними і культурно-історичними причинами [3: 46], американський вчений Дж. Фішмен (Joshua A. Fishman), посилаючись на американського колегу В. Стюарта (William A. Stewart), визначає процес стандартизації як один з найвідоміших видів суспільної поведінки по відношенню до мови, що полягає у кодифікації і засвоєнні спільнотою користувачів формальної сукупності норм, якою визначається «правильне» вживання [4: 38].

Продуктом процесу стандартизації є *мовний стандарт*³ – автономний різновид мови, завжди унормований і функціонально полівалентний, що виникає в

¹ А. Хауген уперше вжив і розробив термін у розвідках, присвячених норвезькій мовній і суспільній ситуації (*Planning for a standard language in modern Norway*, 1959; *Language conflict and language planning: The case of modern Norwegian*, 1966) [1: 23].

² Модель процесу мовного планування А. Хаугена (1987) подаємо за К. Мічановичем [1: 24]:

	Form (Policy planning)	Function (Cultivation)
Society (Status planning)	(1) Selection (Decision procedures) (a) Identification of problem (b) Allocation of norms	(3) Implementation (Educational spread) (a) Correction procedures (b) Feedback and evaluation
Language (Corpus planning)	(2) Codification (Standardization procedures) (a) Graphization (b) Grammatication (c) Lexication	(4) Elaboration (Functional development) (a) Terminological modernization (b) Stylistic development

³ Концепція мовного стандарту, запропонована хорватським лінгвістом Д. Брозовичем, ґрунтується на засадах празької школи.

момент, коли етнічна чи національна формація, приєднавшись до інтернаціональної цивілізації, починає послуговуватися своїм ідіомом, що до цього часу задовольняв потреби лише етнічної цивілізації, який є стабільним у просторі й еластично стабільним у часі [5: 28]; [6: 16].

Причому, *еластична стабільність* – поняття, в основу якого покладено діалектичне протиставлення мовної норми і кодифікації: мовний стандарт стабілізується внаслідок кодифікації, а норма, визначена кодифікацією, мусить бути еластичною з метою адаптації до змін, які відбуваються в мовній спільноті.

Таким чином, стандартизація є безперервний процес, що покликаний реагувати на зміни в різних галузях суспільного життя мовного колективу і відображати їх у мовному стандарті.

У сучасних соціолінгвістичних працях, зокрема Р. Купера (Robert L. Cooper), стандартизацію, поряд з *графізацією* та *модернізацією*, прийнято визначати в рамках мовного планування як один з етапів планування корпусу. Причому, *графізація* – перший етап, а *модернізація* значною мірою пов'язана з діяльністю, спрямованою на перегляд лексичного складу мови, що обумовлено потребою підвищення функціональності унормованої мови в суспільній, економічній та інших галузях знань [7: 122].

Для потреб витлумачення процесів мовного планування, що відбуваються після здобуття незалежності в державах, які перебували в складі державних утворень, де державною (офіційною) мовою була мова панівної нації, а національна мова зазнавала утисків, намітилася тенденція до розмежування понять *планування мовного корпусу* та *перегляд мовного корпусу*.

Тому цілком слушним, на нашу думку, є введення поняття *рестандартизація* (на протизагу термінам *стандартизація*, *модернізація*, *мовна реформа*, *реновація*), потребу в якому обґрунтував хорватський лінгвіст А. Петі-Стантич (Anita Peti-Stantić) для аналізу ситуації, що склалася в мовному просторі Хорватії після розпаду СФРЮ. Рестандартизацію витлумачено як процес перегляду мовного корпусу, зумовлений зміною статусу мови, з метою часткового перегляду основ певного мовного стандарту [8: 75].

Рестандартизація виявляється в (пере)оцінці мовного стандарту, а також встановлює рамки для переосмислення всіх компромісів, що мали місце в період політичної залежності. А визначена в контексті мовного планування *рестандартизація* є процесом, який має на меті надання мові нового-старого статусу й престижу шляхом «оформлення» старого-нового корпусу [8: 75].

2. Спроба перегляду орфографічної норми української мови 1990–1999 р. у світлі планування статусу

Зміни соціополітичного контексту життєдіяльності держави ведуть до переосмислення соціолінгвістичних аспектів функціонування мовної спільноти, що виявляється в перегляді статусу і корпусу мовного стандарту, мета яких – конкретизація мовної політики держави.

Планування статусу української мови в ХХ ст. відбулося кілька разів: перший – у період боротьби за українську державність (1917–1920 рр.) у рамках діяльності урядів ЦР, Гетьманату та Директорії УНР, другий – на хвилі активізації в СРСР національних рухів, коли в 1989 р. було ухвалено закон «Про мови в УРСР», третій – ухваленням у 1996 р. Конституції в незалежній Україні.

Уряди ЦР, Гетьманату та Директорії УНР вважали мовну політику важливим складником внутрішньополітичної діяльності. А статус української мови в

нормативних документах 1917–1920 рр. еволюціонував від офіційного і офіційно-урядового до державного [9: 58–73].

Закон «Про мови в УРСР» [10] був ухвалений в умовах перебування України в складі багатонаціональної держави, мовою офіційного спілкування в якій була російська, українська мова лише *de jure* отримала статус державної (стаття 2), однак в офіційному вжитку УРСР були і українська, і російська.

Конституція України 1996 р., хоч і задекларувала державний статус української мови, проте, закон гарантував вільний розвиток, використання й захист російської мови (стаття 10) [11 : 5–6].

Суперечливі формулювання норм українського мовного законодавства, що визначають статус мови, недосконалість державної мовної політики уповільнили укріплення соціального статусу української мови.

Особливість української ситуації полягала ще й в тому, що після отримання Україною суверенітету патріотично налаштована частина української громадськості (у першу чергу, наукової) спробувала зміцнити статус української мови шляхом перегляду мовного корпусу. Цю ідею задекларував I Міжнародний конгрес українців в 1990 р., серед ухвал якого був пункт про необхідність вироблення єдиних правописних норм для українців на Батьківщині та діаспорі.

3. Проект редакції «Українського правопису» за редакцією В.В. Німчука як вияв рестандартизації

(Соціо)лінгвістичні дослідження проблем українського мовного стандарту дають підстави стверджувати, що процес формування українського мовного стандарту завершився до кінця 20-их рр. XX ст.: «Остаточне утворення спільного для всієї України літературного стандарту на засадах діалектної многоосновності, органічного поєднання елементів різнодіалектного походження відбулось у 20-х роках XX ст. в добу «українізації»» (цит. за: [12: 17]). Появу ж українських правописів 1933, 1945 і 1960 рр., на нашу думку, слід потрактовувати як етапи процесу конвергенції, обумовленого радянською політикою мовного унітаризму.

Проект редакції «Українського правопису», підготований правописною комісією під керівництвом В.В. Німчука, мав стати інструментом закріплення статусу і підвищення престижу української мови. У його основу зовсім передбачувано ліг «харківський» правопис 1928 р., що було продиктовано не лише бажанням зробити символічний крок до консолідації з українською діаспорою, а й намаганням об'єктивно відобразити процеси, які проходили і проходять в українській мові, і, таким чином, урахувати дивергентні процеси по відношенню до російської мови.

Це підтверджує аналіз змін та уточнень окремих орфографічних норм, які обґрунтував В. Німчук [13: 562–568], а також аналіз досліджень українських вчених, прихильників запропонованих змін. Як аргументи на підтримку реформи наводяться такі: 1) послідовне застосування фонемного принципу (В. Німчук, Ю. Шевельов⁴, І. Вихованець⁵); 2) повернення до історичних тенденцій розвитку (В. Німчук,

⁴ Шерех Ю. Так нас навчали правильних проізношеній. Триптих про мову // Пороги і Запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеологія. Три томи. Т 3 / ред. рада: В. О. Шевчук та ін. – Харків : Фоліо, 1998. – С. 203–249.

⁵ Вихованець І. Деякі питання українського правопису // Наукові записки. – Випуск 23. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВЦ КДПУ, 2000. – С. 3–8, а також Вихованець І. Ненаукові пристрасі навколо українського правопису // Українська мова. – 2004. – № 2. – С. 5–23.

Ю. Шевельов, О. Захарків⁶); 3) наближення орфографічних норм до живої мови (В. Німчук, О. Захарків); 4) застосування морфологічного критерію при диференціації відмінкових граем (І. Вихованець); 5) розповсюдження аналогії з метою спрощення правопису (В. Німчук, О. Захарків); 6) розповсюдженість деяких явищ в інших слов'янських мовах (Ю. Шевельов); 7) взяття до уваги творів класичної української літератури, практики окремих друкованих ЗМІ, а також україномовних церков (В. Німчук).

Якісна оцінка наведеної аргументації підтверджує спробу переоцінки мовного стандарту, тобто підкреслює намагання переосмислити всі ті штучні втручання в орфографію української мови, що було здійснено в радянський період.

Отже, проведений у дослідженні аналіз ситуації, що склалася навколо планування статусу та корпусу української мови в період незалежності, дає нам підстави вважати спробу перегляду правописної норми української мови виявом *рестандартизації*.

Виходячи з проведеного дослідження, перспективу дослідження вбачаємо в розширенні застосування засад мовного планування у висвітленні правописних проблем української мови.

1. *Mićanović K.* Standardizacija, jezično planiranje, jezična politika / K. Mićanović // *Hrvatski s naglaskom.* – Zagreb : Disput, 2008. – S. 19–29.
2. *Bugarski R.* Raslojavanje jezika / R. Bugarski // *Uvod u opštu lingvistiku.* Beograd. – Novi Sad, 1989. – S. 156–167.
3. *Škiljan D.* Planiranje jezika / D. Škiljan // *Jezična politika.* – Zagreb, 1988. – S. 40–55.
4. *Fishman Joshua A.* Neki osnovni sociolingvistički pojmovi / A.J. Fishman // *Sociologija jezika: Interdisciplinarni društvenojezični pristup jeziku u društvu.* – Sarajevo, 1978. – S. 35–49.
5. *Brozović D.* Standardni jezik: teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja / D. Brozović. – Zagreb : Matica Hrvatska, 1970. – S. 9–62.
6. *Brozović D.* Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti / A. Flaker, K. Pranjić (ur.) // *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu.* – Zagreb : Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Sveučilišna naklada Liber, 1978. – S. 9–83.
7. *Cooper Robert L.* Language planning and Social Change / R. L. Cooper. – Cambridge : Cambridge University Press, 1996. – 216 p.
8. *Peti-Stantić A.* Restandardizacija (hrvatskoga) standardnoga jezika / Badurina L., Pranjković I., Silić J. (ur.) // *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti: prilozi proučavanju standardnih jezika utemeljenih na štokavštini.* – Zagreb : Disput, 2009. – S. 71–82.
9. *Данилевська О.М.* Статусна мовна політика Центральної Ради, Гетьманату та Директорії УНР / О. М. Данилевська // *Мова в революції та революція в мові: мовна політика Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР.* – К., 2009. – С. 54–113.
10. Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про мови в Українській РСР» // *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1989, Додаток до № 45.* – 631 ст.
11. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. – К. : Преса України, 1997. – 80 с.
12. *Масенко Л.Т.* Українська літературна мова. Історія становлення й розвитку / Л. Т. Масенко // *Мова і суспільство: Постколоніальний вимір.* – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2004. – С. 8–17.
13. *Історія українського правопису: XVI–XX століття / упоряд. В. В. Німчук, Н. В. Пуряєва.* – Київ : Наукова думка, 2004. – 582 с.

⁶ Захарків О. Чи потребує реформи чинний Український правопис? // *Мовні конфлікти і гармонізація суспільства: Матеріали наукової конференції.* – К. : «Київський університет», 2002. – С. 193–206.

14. Шерех Ю. Так нас навчали правильних проізоношень. Триптих про мову / Ю. Шерех // Пороги і Запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології / ред. рада : В.О. Шевчук та ін. – Харків : Фоліо, 1998. – Т. 3. – С. 203–249.
15. Вихованець І. Деякі питання українського правопису / І. Вихованець // Наукові записки. – Вип. 23. – Кіровоград : РВЦ КДПУ, 2000. – С. 3–8.
16. Вихованець І. Ненаукові пристрасті навколо українського правопису / І. Вихованець // Українська мова. – 2004. – № 2. – С. 5–23.
17. Захарків О. Чи потребує реформи чинний Український правопис? / О. Захарків // Мовні конфлікти і гармонізація суспільства : матеріали наукової конференції. – К. : «Київський університет», 2002. – С. 193–206.

REVISION OF THE ORTHOGRAPHIC NORM OF UKRAINIAN LANGUAGE AS A MANIFESTATION OF RE-STANDARDISATION

Tetyana Fuderer

*University of Zagreb
I. Lučića Str., 3, Zagreb, 10000, Croatia
tfuderer@ffzg.hr*

The paper makes an attempt of reviewing the Ukrainian language norm in 1999 within the framework of macrosociolinguistic approach as a manifestation of language corpus revision, i.e. *re-standardisation*, the function of which is to emphasise the status and to enhance the prestige of the Ukrainian language. It explains the interrelation of such notions as “language planning”, “standardization” and “re-standardization” in sociolinguistics. The author tracks the changes and amendments into the orthographic norms in *Ukrainian Orthography* edited by V. Nimchuk.

Key words: orthographical rules, orthography, language planning, (re)standardisation, sociolinguistics, the Ukrainian language.

ПЕРЕСМОТР ОРФОГРАФИЧЕСКОЙ НОРМЫ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА КАК ПРОЯВЛЕНИЕ РЕСТАНДАРТИЗАЦИИ

Татьяна Фудерер

*Загребский университет
ул. И. Лучича, 3, Загреб, 10000, Хорватия
tfuderer@ffzg.hr*

В статье попытка пересмотра орфографической нормы украинского языка 1999 г. освещается в рамках макросоциолингвистического подхода как проявление пересмотра корпуса языка, т.е. *рестандартизации*, функция которого – подчеркивание статуса и повышение престижа украинского языка. Объяснено соотношение понятий «языковое планирование», «стандартизация» и «рестандартизация» в социолингвистике. Раскрыты изменения и уточнения орфографических норм в «Украинском правописании» под редакцией В. Немчука.

Ключевые слова: правописание, орфография, языковое планирование, (ре)стандартизация, социолингвистика, украинский язык.

Стаття надійшла до редколегії 6.10.2013

Прийнята до друку 5.11.2013